

KÖKENİ AĞIT OLAN ELÂZİĞ TÜRKÜLERİ

Arş. Gör. Gülda ÇETİNDAG*

“Ah bu türküler

Türkülerimiz

Ana sütü gibi candan

Ana sütü gibi temiz

Türkülerde tüter dağ dağ, yayla yayla

Köyümüz, köylümüz, memleketimiz...”

Türküler... Seveda dolu, bağı yanık türküler... Gözlerden gönüllere, dillerden yüreklere, ilan-ı aşk, candan bir tebessüm yahut yüreklerden kopup gelen haykırış. Türküler... Sevdalının sevdası, bir ananın duası, hasret çeken askerin buram buram sılası... Türküler, yürekleri dağlayan nağmesiyle mi, yoksa her kelimesine sinen bin yıllık mazisiyle mi bilinmez ama nakış nakış işlenmiştir her bir Anadolu insanının bağına.

Türküler, Türk halkının zevk ve yaşayışının, düşünce dünyasının yanında engin muhayyilesinin süzgecinden geçerek, günümüze ulaşmış kültürel değerlerdir. Beşikten mezara kadar doğum, sünnet, düğün, ayrılık, kavuşma, gurbet, askerlik, ölüm gibi hayatın her safhasını bünyesinde barındıran türküler, yaşanan zaman dilimi içerisinde, çeşitli olaylara bağlı olarak ortaya çıkan ürünlerden destan, hikâye, efsane, ağıt, mâni, masal, bilmece, deyim, atasözü, dua, beddua, vb. ile sağlam örülmüş sıkı bir bağ içindedir. Toplumun başından geçen olaylara sanatkârane ifadeler yüklenerek meydana getirilen halk edebiyatı ürünleri vasıtasıyla, gelenek ve görenekler nesiller boyunca ağızdan ağıza aktararak yaşatılır.

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi, ELÂZİĞ.

Doğum, evlilik, ölüm, savaş, göç, kıtlık, felâket, zafer gibi millet hayatındaki olayların tamamını dolayısıyla o milletin kimliğini edebî ürünlerde bulmak mümkündür. Bazen halk hikâyesinin bir kahramanında, bazen masalın kalıplaşmış ifadesinde, bazen bir bilmecenin cevabında, bazen bir türkünün nağmesinde, bazen de ağıtın tek bir kelimesinde, tarihimizi, kültürümüzü, hayata bakış açımızı, fikirlerimizi ve inançlarımızı görebiliriz. İnsanların içten gelen duyguları, his ve hayalleri, yaşam tecrübeleri kimi zaman türkülerde kimi zaman ağıtlarda terennüm edilerek yaşatılmış, yaşadıklarına bağlı olarak hissettikleri duygu ve düşünceleri bazen ninni, bazen mâni olarak dillerde sanatlı bir şekilde yerini bulmuştur.

Türk halkı, sevincini, üzüntüsünü, acısını, neşesini, aşk ve dileklerini halk edebiyatı ürünlerine oya gibi işlemiştir. Halkın gelenek ve göreneklerini, inançlarını, fikirlerini, hayata bakış açısını, felsefesini, tarihini, töresini, yaşayışını, giyim-kuşamını, yeme-içme âdetlerini kısacası maddî ve manevî kültürünü anlatan bu ürünler, geçmiş ve gelecek arasında bir bağ kurarak, toplumdaki değerlerin korunmasını sağlarlar. Böylelikle insanlar da geçmişini öğrenerek, geleceğe daha güvenli adımlar atabilirler. Biz de bu yazımızda, bir ayna görevi yerine getirerek milleti yansıtan halk edebiyatı ürünlerinden türkü ve ağıt arasındaki ilişki ve bu ilişkiden hareketle kökeni ağıt olan Elâzığ türküleri üzerinde durmaya çalışacağız.

Türkü ve ağıt arasında genel mânâda birçok benzerliğin olduğu muhakkaktır. Bunlardan başlıcalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Zaman içerisinde ilk söyleyicilerinin unutulup, anonim olma özelliği kazanmaları,
2. Manzum olmaları,
3. Genellikle dörtlüklerden oluşmaları,
4. Bir ezgi eşliğinde söylenmeleri,
5. Ait oldukları milletin duygu ve hayallerini, düşüncelerini, inanç ve umutlarını yansıtan edebî ürünler olmaları,

6. Ortaya çıktıkları dönemin özelliklerini barındırıp bu özellikleri sonraki dönemlere taşımaları,
7. Genellikle yaşanmış bir olay sonucunda ortaya çıkmaları ve bu ortaya çıkışın bir hikâyesinin olması,
8. Ağız özellikleri, gelenek ve görenek gibi folklorik unsurları bünyelerinde barındırmaları,
9. Renk, sayı, edebî sanat, mazmun gibi motiflerdeki benzerlikler, onları ortak noktada buluşturmaktadır.

Türkü ve ağıt, en hassas duyguların, ezgilerle ifade edildiği türlerdir. İki edebî türün ortak noktası duygularla oluşmuş olmalarıdır. İnsanları etkileyen her olay türkünün konusu olurken, acı bir olay karşısında duyulan üzüntü de ağıtın konusu olmuştur. İnsanlar, türkülerini dinlediği zaman, türküler kendileri için yakılmış gibi umutlanır ya da umutsuzluğa düşerler. Ağıtları da dinleyen insanlar kendileri için ağıt söyleniyor gibi üzülür, yakınır ve dövünürler. Türküler de ağıtlar gibi insanın, yüreğinin derinliklerinde sakladığı duygu ve düşüncelerini ifade etmesine vesile olur. Doğrudan söylenemeyen iyi ya da kötü düşünceler, sevinçler, kederler türkü ve ağıtlar vasıtasıyla dile getirilir. Kadere isyan etme, felekten şikâyet, yakınıni, sevdiğini kaybetmenin verdiği acı ve ıstırap, ağıtlarda olduğu gibi türkülerde de işlenen temalardır. İnsanlar, yaşadıkları olaylara bağlı olarak hissettiklerini, acı ve ıstıraplarını kimi zaman ağıtlar, kimi zaman da türküler vasıtasıyla dile getirmiş, bu şekilde acılarını dindirmeye, kendilerini rahatlatmaya çalışmışlardır.

Şükrü Elçin, ağıtı, “*İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığını kaybetme, üzüntü, telaş, korku ve heyecan ânındaki feryâtlarını, isyanlarını, talihsizliklerini, şikâyetlerini düzenli-düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türküler*” şeklinde tanımlarken (Elçin, 1990: 1), Muhan Bali de ölen kimsenin ardından önce mensur, daha sonra da manzum olarak ifade edilen duyguların ağıtları meydana getirdiğini belirtir (Bali, 1997: 1).

İslâm Ansiklopedisi'nde ise ağıtın, ölen kişinin ardından nağme ile terennüm edilen sözler olduğu; yas törenlerinde söylenen şiir, şarkı ve türküler olduğu ifade edilmektedir (Uludağ, 1988: 470).

Bu tanımlardan da hareketle her türkünün biraz ağıt her ağıtın da biraz türkü olduğunu söylememiz mümkündür. Zira beşikten mezara kadar hayatın her safhasını anlatan türkülerin mezar safhası ağıtlardır. Ayrıca yas törenlerinde bir ezgiyle söylenen türküler de ağıt olarak adlandırılmaktadır.

Türkülerin ve ağıtların ilk örneklerine İslâmiyet öncesi devirlerde rastlanmaktadır. Ozanların, kopuz eşliğinde, sığır ve şölenlerde söyledikleri şiirler türküler; yuğ adı verilen merasimlerde söyledikleri şiirler ise ağıtları meydana getirmiştir denilebilir. Bu bakımdan türkülerin ve ağıtların tarihini İslâmiyet öncesi devirlere götürmek gerekir. Aynı zamanda bir nağme ile terennüm edilen ağıtların, türkülere kaynaklık ettiği de söylenebilir.

Ağıtların, acı olaylar, ölümler neticesinde yakıldığı herkes tarafından bilinmektedir. Ancak ölüm dışındaki konularda da ağıtlar yakılmaktadır. Esmâ Şimşek, ağıt denilince aklımıza hemen ölüm geldiğini oysa savaş, yangın, sel, deprem gibi tabîî âfetler üzerine; çeşitli kaza ve hastalıklara; askere veya gurbete gönderilen yakınlarla; kaybedilen bir eşya yahut hayvanlara da ağıtların söylendiğini ifade eder (Şimşek, 1993: 1). Yurdanur Sakaoğlu da ölüm olayı dışında da ağıt yakılabildiğini, şahıslar dışında hayvanlar, ağaçlar, sular, âfetler ve mekânlara bağlı olarak duyulan herhangi bir üzüntü için de ağıt söylendiğini belirtmektedir (Sakaoğlu, 1994: 109).

Ağıtlar esas olarak bir ölünün ardından yakılan manzumeler olsa da zamanla hemen her konuda ağıt yakılır olmuştur. İnsanlar yaşadıkları bütün acıları, feryat ve figanları, ıstırapları ağıtlarda işlemişlerdir. İnsanlar dışında vatan toprağının kaybedilmesi, hayvanların kaybı, sel, yangın, deprem gibi felâketlerin vermiş olduğu zararlar neticesinde duyulan üzüntüler ve kaybedilen maddî varlıklar için de ağıt yakılabilir. Değişik konularda ağıtların

söylenmesi, ağıtları konu itibarıyla türkölere daha çok yaklaştırır. Ağıtlar, daima acı duyulan olaylar neticesinde ortaya çıkar. Türkölere ise hem acılı hem de sevinçli olaylar karşısındaki duyguların doruk noktasında ortaya çıkan ifadesidir. Bu bakımdan türkölere konu olan her şey ağıtın konusu olmayabilir, fakat ağıtlara konu olan her şey türkölere de konu olabilir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi türköl ve ağıtlar konu, motif, şekil bakımından pek çok benzerlik göstermektedir. Bu benzerliklerin en önemlilerinden biri de ağıtların zaman içerisinde türköl olarak okunması hâdisesidir. Hatta bazı türköllerin kökenlerinin ağıtlar olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuya açıklık getirecek bazı görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Ağıtlar biçimlendikten sonra bütün folklor ürünleri gibi ağızdan ağza değışerek yayılır ve bir türköl hâlini alabilir. Doğum, evlilik, sünnet, ölüm, vb. gibi olaylara bağılı olarak yakılan türkölere, merasim türkölelerini oluşturur. Merasim türkölere grubuna giren ağıtları da bu hâllerile lirik bir türköl saymak doğru olur. Onlar, bu hâllerile şekil ve fonksiyon bakımından bir türkölde bulunan her şeye sahiptir. Bu ağıtlar, zamanla ağıt olmaktan çıkıp, efkârlanınca söylenen bir türköl hâlini almıştır (Başgöz, 1986: 246).

İsmail Görkem, bazı türköllerin kökenlerinin ağıtlar olabileceğinin düşünölmesi gerektiğini ifade eder. Bu ifadeye göre söz ve müzik bakımından kuvvetli ve güzel olan ağıtlar zamanla türköl hâline gelmektedir (Görkem, 2001: 29).

Halkın, türkölere, coşkusunu, sevincini, mutluluğunu yansıtması ne kadar tabii ise acısını üzüntüsünü ve ıstırabını da yansıtması o kadar tabiidir. Dolayısıyla ağıt olarak karşımıza çıkan lirizm yüklöl bu hüznöl dolu parçalar aynı zamanda türköl niteliğinde olan eserlerdir. Bir ağıt, teknik güzelliğe ve yüreklerde iz bırakacak derecede yanık ezgiye sahipse kısa zamanda çevrede ve geniş bir coğrafyada yayılma imkânı bulur. Ülkemizde bu şekilde müstakil türköl olarak söylenen ağıtlar oldukça fazladır (Kaya, 1999: 312).

Ağıt, Türk halk musikisi ve halk şiirinde mersiye verilen addır. Yanık, basit ve samimî parçalar olarak kabul edilmektedir. Biçim bakımından genellikle türkü şeklinde olurlar (Öztuna, 2000: 6). Bozanoğlu da ağıtların biçim itibarıyla türküyeye benzediğini ve dörtlüklerden kurulu olduğunu ifade eder. Fakat bu dörtlüklerin sınırlı olmadığını da dile getirir (Bozanoğlu, 1973: 187).

Başgöz, ağıtların biçim ve fonksiyon bakımından türküyeye benzediğini ve zamanla bir türkü hâlini aldığını ifade ederken, Görkem de bazı türkülerin kökeninin ağıtlar olabileceğini söyler. Doğan Kaya, ağıtların türkü niteliğinde olduğunu ve zaman içerisinde türkü olarak okunabildiğini, Öztuna ve Bozanoğlu da ağıtların biçim itibarıyla türküyeye benzediğini ifade ederler. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere ağıtlar, hem konu hem de biçim itibarıyla türküyeye benzerler. Hatta türkülerin büyük bir çoğunluğunun ağıt metinlerinin zaman içerisinde türküleşmesi neticesinde meydana geldiğini söyleyebiliriz.

Ağıt deyince aklımıza feryat, figan, yakınıp dövünme gelir. İnsanların acı, üzüntü ve ölüm karşısında duydukları sıkıntıları dışa vurmaları elbette olağan bir durumdur. Ancak felekten hesap sorma, sevdiğini geri isteme, onu övgülerle anma boşa tüketilen nefesler, nafile bekleyişlerdir. Bunların bir isyan olduğunu, ölen kimsenin yakınlarına anlatmak elbette mümkün değildir. Genç yaşta taze gelini dul bırakana, gittiği seferden yıllar geçmesine rağmen dönmeyene, askerliği bitip de dönmesine az zaman kalmışken anasının gözünü yolda koyana, beşiğinde yetim yatan yavrucağın babasına ağıt yakılmaz da ne yapılır, insanların elinden daha fazla ne gelebilir?

Ölen kimsenin ardından yakılan ağıtlar, yoğun bir şekilde hissedilen acı duyguların dışa vurumudur. Ölüm karşısında çaresiz kalan insanoğlu, içinde bulunduğu tarifsiz acıyı hafifletmek için acı dolu haykırışlarla kendisini teselli ederek, acısını dindirmeye ve rahatlamaya çalışır. Bu sayede ölümün verdiği acı, ıstırap, korku ve yalnızlık duygusu bir

nebze de olsa yüreklerde susturulmuş olur. Aynı zamanda ölen kişinin yiğitlikleri, hayattayken yaptığı iyilikler, yardımlar bir ezgi eşliğinde dile getirilir.

Türkü ve ağıtların en önemli ortak noktalarından biri de her iki türün bir hikâyesinin olmasıdır. Yakılan her türkü ya da ağıtın bir hikâyesi vardır. Bu hikâyelerin büyük çoğunluğu birebir yaşanmıştır. Diğerleri de yaşanması muhtemel olaylardan hareketle zaman içerisinde türkü ya da ağıt hikâyesi olarak metinleşmiş ve gerçekten yaşanmış gibi hafızalara yerleşmiştir. Elâzığ'da okunan çoğu türkünün de hazin bir hikâyesi vardır ve bu türkülerin çoğu ağıt metinlerinden oluşmaktadır.

Ahmet Özdemir de Anadolu'da söylenen her türkünün az da olsa ağıt özelliği gösterdiğini ifade eder. Her türkünün bir hikâyesi olduğu gibi her ağıtın da bir hikâyesi vardır. Bu hikâye, askerlikle, gurbetle, hastalıkla olduğu gibi kaderle, yoksullukla, kavgayla da ilgili olabilir. Bu konuları anlatan türküler ağıt havası içinde söylenir. Zamanla bu ağıtlar ortak kültürün parçası olur (Özdemir, 2002: 8).

Nitekim Elâzığ'da köken itibarıyla bir ağıt olarak ortaya çıkan Fırat, Yemen, Kâtip, Mamoş, Hafo gibi manzumeler zaman içerisinde türkü olarak da söylenmiştir. Ağıt olarak ortaya çıkan bu eserler, günümüzde insanları kederlendirip ağlatan birer türkü olarak icra edilmektedir. Türkü olarak icra edilen bu parçaların, zamanında bir ağıt olduğu çok da fazla düşünülmez. Ancak konu bakımından tasnif edildiğinde bunların ağıt olduğu unutulmaz.

Elâzığ'ın halk edebiyatı ürünleriyle ilgili yaptığımız gerek derleme çalışmalarında gerekse kaynak kitap taramalarında ağıt yakma geleneğinin çok az olduğunu, buna rağmen türkülerin birçoğunun kökeninin ağıt olduğunu ve ağıt olma özelliğini kaybetmeden zaman içerisinde de bu ağıtların türkü formunda okunduğunu gördük. Sahadan ve kaynak kitaplardan derlediğimiz türkülerden birçoğu ağıt özelliği taşımaktadır. Ağıtların, ölüm dışında acı veren başka olaylar (ayrılık, hasret, gurbet, askerlik, gelin ağlatma, vb.) için de yakılıyor olması Elâzığ türkülerinin çoğunun ağıt kökenli olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Halk,

mutluluğunun yanında ıstırabını da türkülerde yaşadığı için ayrıca ağıt yakma ihtiyacı duymamıştır. Ağıt yakma geleneğinin Elâzığ'da pek görülmemesi de bu sebebe bağlanabilir.

Elâzığ türkülerini konusu bakımından sınıflandırdığımızda ölüm olayı dışında farklı konularda söylenen ağıtlar olduğunu da görmemiz mümkündür. Ölüm üzerine yaklaşık 30 (Bugün Günlerden Cumadır Cuma, Fırat Kenarında, Geyik Avı, Havada Bulut Yok, Hüseyinik'ten Çıktım...) türkü söylenirken, sevgiliden ayrılık, sevgiliye kavuşamama ve sevgilinin vefâsızlığı üzerine yaklaşık 70 (Ahcik, Al Almayı Daldan Al, Bu Dere Baştan Başa, Evlerinin Önü, Odasına Vardım...), dosttan, sıladan ayrılık üzerine yaklaşık 10 (Nerden Geldim Amerika'ya, Ağamın Bıyığı, Sıla Dağları, Yâr Garibim Bu Vatanda, Giderim Ayla Beni...), kaderden, felekten şikâyet üzerine yaklaşık 10 (Duman Tutmuş Dağları, İki Dağın Arasında Kalmışam, Narin Çalar, Vardım ki Yurdundan, Versak Hoyrat...), yine gelin ağlatma için yaklaşık 10 (Çayda Çıra, Damat Kına Türküsü, Geline Bak Geline, Gelin Ağlar Yaşın Yaşın, Gelin Oldum ...) türkü söylenmektedir. Ancak hacim olarak çok fazla yer alacağını düşündüğümüz için burada sadece ölüm konulu türkülerden bazılarını ele almakla yetineceğiz.

Elâzığ türküleri içinde belki de en içli, en hüznü türkülerden biri olan “Hüseyinik'ten Çıktım” adlı türkü, özellikleri ve ortaya çıkışı itibarıyla ağıt niteliğindedir. Ancak bu türküde alışılmışın dışında ölen kişi kendi ağıtını kendisi yarmaktadır. Kalp rahatsız olan Âkif adlı kişinin genç yaşta ölümle tanışması, başta yakınları olmak üzere herkesi derin bir üzüntüye boğmuştur. Âkif, hastalandığı için ölümün, kapının eşiğinde olduğunu bilmekte ancak bunu genç yaşına yakıştıramamaktadır. Ölümü bir türlü kabullenemeyen Âkif, genç yaşta hayata veda ettiği için yanmakta ve kaderden, felekten şikâyet etmektedir.

Yazık oldu yazık bu genç ömrüme

Bilmem şu feleğin bana cevri ne

Âkîf'in ölümüne, kendisinden başka çevredekiler de aynı şekilde üzülmüşlerdir. Özellikle bütün sevgisini kardeşine adayan Atî Hanım'ın, ölüm karşısındaki acısı şu şekilde dile getirilmektedir:

Atî Hanım baygın düşmüş ayılmaz

Böyle canlar teneşire koyulmaz (Çetindağ, 2005: 236).

“Hüseynik Türküsü”ne benzer bir türkü de “Dağ Üstüne” adlı türküdür ki burada da aşk derdinden ıstırap çeken bir gencin, kaderden şikâyeti kendi ağzından dile getirilmektedir. Aşk ıstırabı çeken kimse, derdinin çok olduğunu, hiçbir derdine derman bulunamadığını bu yüzden de genç yaşta mezara gideceğini ifade etmektedir. Dünyada murat alamayan ve bülbül ile de kendisini eş tutan bağıryanık genç şöyle der:

Konma bülbül konma mezar taşıma

Bu genç yaşta neler geldi başıma (Çetindağ, 2005: 369).

“Zülfüf Türküsü” adlı metinden alınan aşağıdaki mısralar, çok sevilen ve sayılan, fakir fukara babası bir kabadayının öldürülmesi üzerine yakılmıştır. Hayatın ölüm safhasını işleyen bu türkü ağıt özelliği göstermektedir.

Yığıki bağlarının meyvesi değdi

Zülfüf bir kurşuna boynunu eğdi

Atılan kurşunlar Zülfüf'e değdi (Çetindağ, 2005: 253).

“Bugün Günlerden Cumadır Cuma” adlı türkü de bir gelinin dilinden dökülen ağıttır. Bir köyde düğün olur. Damat, damatlığını giydikten sonra ahırda bulunan öküze yem vermeye gider. Her zaman yem verdiği öküz bu sefer aksilik yapar. Sahibini tanımayan öküz, boynuz vurarak, damadı öldürür. Muradına eremeyen gelinin ağzından da bu ağıt yakılır (Çetindağ, 2005: 141).

Beşikteki bebek için söylenebilecek en güzel türküler elbette ninnilerdir. Onları uyutmak, rahatlatmak amacıyla ezgi eşliğinde söylenen ninniler, kimi zaman yerini acı dolu

nağmelere bırakmaktadır. Ağıt niteliğinde olan türküler içinde yürekleri en çok acıtan muhakkak ki bebekler için söylenenlerdir. Bir kazayla yavrusunu kaybeden ananın dinmeyen yürek acısı, canından, kanından çok sevdiği yavrusunu yitirmenin verdiği ıstırabı bu ağıt ile dillerde yaşamaktadır. Bebek, kendisine en çok yakışan yerde yani beşikte değil, kara topraktır. Buna bir ananın dayanması, aklını kaybetmemesi mümkün değildir. “Bebek” adlı türküde de yüreğimizin derinliklerinden kopup gelen haykırışlar şu şekilde ifade edilmektedir:

Bebeğin beşiği çamdan

Yuvarlandı düştü damdan

Ben bebeği çok severdim

Hem anamdan hem babamdan (Çetindağ, 2005: 357).

Yukarıdaki dörtlükten hareketle türkü, ağıt ve ninni türlerinin birbirinden etkilendiğini ve birbirlerinin yerine okunduğunu söylememiz mümkündür. Türkü daha kapsamlı olduğu için ninni ve ağıtın işlediği konuları da içerisine almaktadır.

Fırat Nehri’nin azgın suları her yıl onlarca insanın hayatını karartmakta ve ocakların sönmesine sebep olmaktadır. Bu nehrin her yıl birkaç insanın canını alacağı inancı Elâzığ’da âdeta efsaneleşmiştir. Küçük yaşlarda iken büyüklerimden dinlediğim efsaneye göre; bir genç çok sevdiği kızla buluşmak üzere her gece nehri yüzerek karşıya geçer ve sevdiğinin yanına gider. Kız da nehre ışık tutarak, sevdiği gencin rahat gelmesi için ona yardım eder. Ancak günlerden bir gün, kızın babası bu durumu anlar ve çok sinirlenir. Kızını bir yere kapatıp onun yerine nehir kenarına gider ve ışığı nehrin bataklık yönüne doru yöneltir. Yolunu bulamayan genç de nehrin sularında can verir. Sevdiği genci nehirde yitiren genç kız beddua ederek nehrin lanetlenmesine sebep olur. Birçok türküde de Fırat suyunun bu acımasızlığına, zalimliğine değinilmekte, Fırat’a beddualar edilmektedir. Fırat’ın bu azgın sularında belirli aralıklarla insanların boğulması sonucunda, ölen kimsenin yakınları, geride bıraktıkları, acılara boğulmaktadır. Ocakların yıkılması, evlerin kapılarının kapanması anlamına

gelmektedir ki “Şu Fırat’ın Suyu” adlı türküde de bu olaylardan biri anlatılmaktadır. İnsanlar beddualarla hem acılarını hem de nefretlerini Fırat Nehri’ni kişileştirerek dile getirmişlerdir.

Kömürhan Köprüsü Harput’a bakar

Kör olası zalım Fırat ocaklar yıkar

Ahbaplarım gelmiş ağıtlar yakar

Söyletmeyin beni anam yaram derindir (TRT-3898).

“Fırat Kenarında Yüzen Kayıklar” adlı türküde de evlenmek üzere olan nişanlı bir gencin Fırat Nehri’nde boğulması derin üzüntülere sebebiyet vermiş ve yakınlarının yüreklerini dağlamıştır. Bu olay üzerine tek oğlunu da Fırat Nehri’nde yitiren aile tarafından şu ağıt yakılmıştır:

Fırat kenarında yüzen kayıklar (Anam)

Anam ağlar, bacım beni sayıklar (Anam-Ölem)

Başıma toplanmış bağırı yanıklar

Nettim size beni yâre götürün (Anam-Ölem) (Çetindağ, 2005:

232).

“Havada Bulut Yok/Yemen Türküsü”, seferberlik sırasında Elâzığ’da bulunan redif birliklerinin Yemen’e gönderilmesi sırasında yakılan bir türküdür. Elâzığ’da bulunan redif taburlarının Yemen’e hareket ettiği ve geride kalanların gözü yaşlı kaldığı tablo, birçok ağıt yakılmasına sebep vermiştir. Yemen, askere gidip de dönemeyen insanların içler acısı türküsidür. Yemen’e gönderilen birçok asker ölü olarak kabul edilir. Çünkü Yemen’deki şartlar oldukça ağırdır, insanlar savaştan olmasa da sıcaktan, açlıktan, bakımsızlıktan ölürlər (Çetindağ, 2005: 169). Yemen türküsi gerek ezgi bakımından gerekse kullanılan mahallî kelimeler bakımından incelendiğinde, türkünün Elâzığ’a ait olduğu anlaşılır. Ayrıca redif taburlarının Elâzığ’da olması da bu türkünün kaynağının Elâzığ olduğunu göstermektedir.

Ağıt yakılmasına sebep olan mekân, şahıs ve olayların da zaman içerisinde ağıtlarda yer aldığı görülmektedir. Yaşanan olaylara bağlı olarak yakılan “Kemal Türküsü”nün dörtlükleri farklı kimseler tarafından ağıt olarak söylenmiş, zamanla bu bölümler türkü olarak birleştirilerek okunmuştur. İki arkadaş arasında çıkan bir kavgada hayatını kaybeden Kemal’in türküsü kimi zaman kendi ağzından kimi zaman babasının ağzından kimi zaman da dostları tarafından acıklı bir şekilde dile getirilmektedir. Olayın geçtiği mekân olan Azgınçay, gençlerin sıkça gittiği, eğlencelerin, âlemlerin yapıldığı bir mekânın yakınından akan çaydır. Azgınlığını, gençlerin içinde bulunduğu deli çağlarından, gençliğin vermiş olduğu taşkınlıktan almıştır. Çayın suyu pis, bulanık bir sudur. Mekânın çirkinliği ve suyun bulanıklığı ile kişiler arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Mekânı kirleten, kötü hâle getiren de mekânla özdeşleşen bu insanlardır.

Şorşor Suyu bulanık

Ağlarım yanık yanık

Oğlum Kemal öleli

El uyur ben uyanık (Çetindağ, 2005: 241).

Fide adındaki kötü bir kadının, sevdiği adam olan Üneys tarafından öldürülmesini konu alan “Çatalkaya (Fide)” türküsü, Fide’nin ölümünden sonra farklı ağızlardan dörtlükler hâlinde yakılmış zamanla türkü olarak okunmuştur (Çetindağ, 2005: 141).

Hafize ve Şevki’nin türküsü de şahıslara bağlı olarak söylenen türkülerdendir. Şevki, evli bir erkek olmasına rağmen Hafize adındaki bir kadınla yasak aşk yaşar. Bu yasak aşk belli bir süre sonra çevrede duyulmaya başlar. Hafize günün birinde bilinmeyen bir sebeple hayatını kaybeder. Bunun üzerine Şevki, çok sevdiği Hafize için ağıt niteliğinde bir türkü yakar ve bu türküyü ağlayarak okur. Bu acı olayı bilen etraftakiler de “Hafı” türküsünden oldukça etkilenirler. Olay gibi olayın türküsü de hafızalardan silinmeyecek şekilde zihinlere yerleşir (Çetindağ, 2005: 150).

“Hakkı” adlı türküde ise bir gencin başından geçen üzücü olaylar anlatılmaktadır. Hakkı adındaki genç, sevdiği kızı almak amacıyla büyük gayret gösterir, fakat alamaz. Alamadığı gibi de kızın ailesi tarafından dayak yer ve yediği dayak yüzünden hayatını kaybeder. Bir türlü murat alamayan Hakkı’nın durumuna herkes derinden üzüldü ve Hakkı için bir ağıt yakılır (Çetindağ, 2005: 153).

“Kâtip” türküsü, Harput’ta Sara adlı bir kadının genel evinde çalışan Zinnete adlı kız yüzünden Kâtip Mehmet’in, Fikri adında biri tarafından bıçaklanarak öldürülmesi üzerine çıkarılmıştır. 1918’li yıllarda geçen olaydan sonra ağıt niteliğindeki Kâtip türküsü yakılmıştır (Çetindağ, 2005: 158).

Sara’nın evleri Toptop’a bakar

Kâtibi vurmuşlar al kanlar akar

Bir mahle Kâtip’in yoluna çıkar (Memişoğlu, 1995: 233).

1926 ve sonrasında Elâzığ’da geçen ve dinleyenleri derinden etkileyen “Mamoş” türküsünün hikâyesi ise şu şekilde anlatılmaktadır: Namusu, iyiliği, ve yumuşak başlılığıyla tanınan Bekir Hoca, kendisini aldatan karısı Firdevs ile Mamoş’u birlikte görür ve ikisini de öldürür. Bu olay üzerine yakışıklılığıyla ün salan Mamoş ile büyük aşkı Firdevs için ağıtlar yakılır (Çetindağ, 2005: 162).

Bahçelerde yeşil yaprak

Mamoş giyer siyah kalpak

Kör olasın zalim felek

Yatağımız kara toprak (Çetindağ, 2005: 244).

Harput’un güzelliği ile meşhur kızlarından Nesibe’nin başka biriyle evlenmek istemesine kızan âşığı Hamdi Çavuş tarafından öldürülmesini anlatan “Nesibe” türküsü de kökeni ağıt olan bir türküdür (Çetindağ, 2005: 166).

Kökeni ağıt olan ve bir olay üzerine yakılan türkülerden biri de “Kövenk” türküsüdür. Kövenk türküsü için birden fazla rivayet vardır. Bu rivayetlerden birinde, düğün esnasında havaya sıkılan kurşunlardan birinin Hayriye’ye isabet ettiği anlatılır. Bu kör kurşunu yiyen Hayriye, orada ölür. Onun ölümüne herkes çok üzülür. Bu üzüntü, halkın ağzında acıklı bir türkü olarak hâlen söylenmektedir. Başka bir rivayete göre de düğün sırasında gelin gezdirilirken havaya sıkılan silâhlardan bir kurşun yanlışlıkla, damdan eğlenceyi seyreden bir kıza isabet eder. Talihsiz kız orada can verir. Düğündekiler bu durumu, düğüne geç çağrıldığı için gücenen Hayriye’nin âhının tutması şeklinde yorumlarlar. Bu olay üzerine de ağıtlar yakılır (Çetindağ, 2005: 160).

“Kurey Suyu/Suda Balık Yan Gider” adlı türkünün de kökeni ağıttır. Türkünün hikâyesi şöyledir: Aynı kadını seven iki genç arasında çıkan kavgada âşıklardan biri, diğerini sırtından vurarak öldürür. Gençlerden biri mezara diğeri de hapse girer. Eğlence yeri olan Kurey Suyu da al kana boyanır. Bu olay üzerine de aşağıdaki türkü yakılır (Çetindağ, 2005: 161).

Kurey suyu yan gider

Açma yarem kan gider

Buna tabip neylesin

Ecel gelmiş can gider (Memişoğlu, 1995: 151).

Elâzığ’da bir efsaneye dayanan ya da hikâyeleri efsaneleşmiş türküler de mevcuttur. “Çayda Çıra” ve “Geyik Avı” türkülerinde de bu tür türkülerdendir. Çayda Çıra Türküsü için de birçok hikâye anlatılmaktadır. Ağıt kökenli bu hikâyelerden ilki şu şekildedir: Orta Asya’da yapılan göç sırasında bir Türk boyu, Harput’a gelip yerleşir. Boy beyinin oğlu, Harput’ta oturan başka bir boy beyinin kızına âşık olur. İki kabilenin toprakları arasından da bir dere akmaktadır. Birbirini seven gençler geceleri buluşarak çıra eşliğinde sevgilerini dile getirirler. Aradan belli bir zaman geçtikten sonra kız istenir. İki boy arasında dostluk kurulması

gayesiyle kız verilir. Düğün hazırlıklarına başlanır. Kırk gün kırk gece düğün yapılır. Düğün alayı gelini götürürken, atın ürkmesi sonucu gelin, derenin suyuna düşerek kaybolur. Herkes gelini aramak için seferber olur, ancak gelin bulunamaz. Aramaktan usanmayan damat, murat alamadan kaybettiği gelini için ağıtlar yakar.

Bir diğer rivayete göre de Elâzığ'da bir çayın iki kıyısına Oğuz beylerinden bir aşiret yerleşir. Bu aşiretlerden iki genç birbirini sever ve herkesten gizli buluşmak için havanın kararmasını beklerler. Kız, geceleri gence ışık yakarak yol gösterir. Genç de ışığı takip edip, suda yüzerek kızın yanına gelir, bu şekilde gizlice buluşurlar. İki sevgilinin bu gizli buluşmaları, kızın babası tarafından zamanla fark edilir. Kızın babası bir plan kurarak genci tuzağa düşürmeye karar verir ve kızının yaktığı ışığı söndürür. Suyun tam ortasında olan ve ışık göremeyen genç de yolunu bulamaz ve suların derinliklerinde kaybolup gider. Işıkların söndürüldüğünü fark eden kız, sevdiği de gelmeyince olanları anlar ve o da kendini sulara atar. Köylüler bütün çevreye yayılarak, meş'aleler eşliğinde gençleri ararlar ama boşuna. İki sevenden geriye sadece bir efsane kalır. Bu üzücü olay Çayda Çıra oyunlu türküsünü meydana getirmiştir (Güler, 2000: 64, 66; Çetindağ, 2005: 145).

Çayda çıra yanıyor

Humar göz uyanıyor

Fitil çifte yara bir

Nasıl can dayanıyor (Memişoğlu, 1995: 252).

Ağıtların, acılı bir durumda söylenirken dramatize edilmesi bize halk oyunlarını hatırlatır. Halk oyunlarında da gerçek hayattan alınan bazı kesitler canlandırılmaktadır. Özellikle İslâmiyet öncesi devirlerde, ölen bir kimsenin ardından yapılan yuğ merasimlerinde ağıtların kopuz eşliğinde söylenmesi, ağıt okuyucularının acıklı bir tablo oluşturmaları, türkü, ağıt ve halk oyunlarının iç içe geçtiğini göstermektedir. Çayda Çıra adlı halk oyunu ve türküsü ile de ağıt arasında böyle bir benzerlik söz konusudur.

“Geyik Avı” adlı türkü, geyik avını seven   kardeşin av esnasında başlarına gelenleri konu alan hazin bir türküdür. Ava meraklı   kardeş bir gün geyik avına çıkarlar. Geyik, kardeşlerden birini kayaların içine çeker. Bu arada kardeşlerden biri geyiği vurur. Diğer kardeş vurulan geyiği almaya gider. Ancak almaya çalışırken kayalardan aşağı yuvarlanır ve ölür.    nc  kardeş de duyduğu derin acıdan dolayı bu türküyü yakar (Çetindağ, 2005: 148).

Müjgân Cunbur da bu türküyü ve türkünün hik yesini annesinden duyduğu şekilde nakleder. Bu hik yeye göre de birkaç delikanlı geyik avına çıkarlar, delikanlılardan birini bir geyik yalçın kayalar tarafına  eker. Fakat, neşeli bir takipten sonra arkasına dönüp bakan çaresiz avcı, aşağı inmenin imk nsızlığını görür. Diğer arkadaşları da onu aramaya başlarlar ve nihayet kayaların üzerindeki feci hâlini g r rl r (Cunbur, 1982; 81-82).

Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Elâzığ’da da geyik avlayan kişilerin başına mutlaka kötü bir şey geleceği, ifl h olmayacağı inancı yaygındır. Bundan dolayı geyik avına gidenlere hoş gözle bakılmaz. Geyiğin geçmişten bugüne kadar din  motiflerle süslenmiş olması ve halk edebiyatının sözlü ürünlerinde karşımıza din  kimliğiyle çıkması da geyik avlamanın doğru olmayacağı düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Ayrıca bu inanış Anadolu’nun birçok yerinde efsane olarak anlatılmaktadır.

Hayat şartları insanları bir bakıma duygusal hâle getirmiş, ağıtlar yakmasına yol açmıştır. Maden’de yapılan bakır işletmesi sonucunda insanların ölmesi de ağıtlar yakılmasına sebebiyet vermiştir. Bakırlarıyla  nl  Maden’de, bakırları işletmek için bakır işletmesi kurulmuştur. Bu ocakta çalışan birçok insan çeşitli sebeplerden  lm ştir. Burada  alışan yeni evli bir işçi günün birinde işinden evine dönmeyince, karısının ağzından “Maden Dağı Dumandır” adlı türkü, ağıt niteliğinde yakılmıştır (Çetindağ, 2005: 162).

Ağıt kökenli Elâzığ türkülerinden bazılarına yer verdiğimiz yukarıdaki metinleri, Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu'nun Elâzığ türküleriyle ilgili yazmış olduğu şiirinin bir bölümüyle tamamlamak, kanaatimizce yerinde olacaktır.

Bir türkü tutturdum Kayabaşı'nda;
Deli gönlümce hoyrattan...
Kövenk yollarında kaldı gözlerim,
Bülbüller şakıdı gül dallarında,
Yeşilbaş ördekler uçtu Murat'tan...

Bir türkü tutturdum Kayabaşı'nda,
Keklik sürüleri Han Yokuşu'nda...

... (Kocakaplan, 2005: 147-148)

Sonuç olarak diyebiliriz ki; halk edebiyatı türlerinin birbirinden etkilenmesi, benzer taraflarının olması ve iç içe geçmesi, tabîî karşılanması gereken bir durumdur. Biz de bu çalışmamızda gördük ki halk edebiyatı türleri arasında benzerlikler olduğu gibi birbirleri ile de iç içe geçebilmektedirler. Türkü hikâyelerinden ve örnek metinlerden de görüldüğü üzere aslında bir ağıt olarak ortaya çıkmış, ancak zaman içerisinde türkü olarak kabul görmüş pek çok Elâzığ türküsü mevcuttur.

Tarihin karanlık devirlerinden itibaren Türk milletinin türküsü daha ziyade ağıt olmuştur. Elâzığ türkülerini de incelediğimiz zaman neşe, eğlence içeren motifler yerine daha çok acı, keder veren motiflerin ağırlıkta olduğunu görmekteyiz. Anadolu'nun pek çok yöresinde olduğu gibi Elâzığ türkülerinin de çoğunluğu acı olaylar üzerine yakılmıştır. Hatta birçok türkünün aslında bir ağıt iken zamanla türkü formuna girdiğini ve türkü olarak okunduğunu söylememiz mümkündür.

Hemen hemen türkülerin çoğunun gerçek olaylar üzerine yakılmış olması, ölüm üzerine yakılan türkülerini de daha hisli hâle getirmektedir. Türkü yakmak tabiri de özellikle ağıt niteliğindeki türkülerin insanları yakmasıyla ilgilidir. İnsanların yüreğini yakan acılar türkü ve ağıt olarak dillerden dökülmüş, insanların yüreğini yaktığı için de “türkü yakmak” ve “ağıt yakmak” deyimleri ile ifadesini bulmuştur.

Millet hayatında ayna görevini yerine getiren halk edebiyatı ürünleri bizi bize, en güzel ve en özlü şekilde anlatır. Türkülerimiz, hikâyelerimiz, efsanelerimiz, destanlarımız, masallarımız, mânilerimiz, ninnilerimiz, ağıtlarımız, halk inançlarımız, fıkralarımız, atasözü ve deyimlerimiz gibi bizi anlatan daha iyi edebî ürünler elbette bulunamaz. Kendimizi en iyi nasıl ki aynada görüyorsak, kendimize ait kültür ürünlerini de en güzel hâliyle bu edebî ürünlerde bulur ve manevî varlığımızı bu sayede devam ettiririz. Çünkü onlar bizim meydana getirdiğimiz, varlık sebebimiz ve millî kimliğimizdir.

KAYNAKLAR

- Muhan Bali, **Ağıtlar**, Ankara 1997.
- İlhan Başgöz, **Folklor Yazıları**, İstanbul 1986.
- Ömer Güngör Bozanoğlu, **Örnekleriyle Türk Şiiri**, İstanbul 1973.
- Müjgân Cunbur, “Folklorumuzda ‘Geyik’ Motifi Üzerine”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirisi**, C. II, Ankara 1982.
- Mehmet Çetin, **Tanzimat’tan Bugüne Türk Şiiri Antolojisi I**, İstanbul 1994.
- Gülda Çetindağ, **Elâzığ Türküleri (Metin-İnceleme)**, Elâzığ 2005 (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Şükrü Elçin, **Türkiye Türkçesinde Ağıtlar**, Ankara 1990.
- İsmail Görkem, **Türk Edebiyatında Ağıtlar**, Ankara 2001.
- Zülfü Güler, **Harput Ağzı**, Elâzığ 1992.
- Doğan Kaya **Anonim Halk Şiiri**, Ankara 1999.
- İsa Kocakaplan, **Türkü Söyleyen Şehirler**, İstanbul 2005.
- Fikret Memişoğlu, **Harput Halk Bilgileri**, Elâzığ 1995.
- Ahmet Z. Özdemir, **Öyküleriyle Ağıtlar I-II**, Ankara 2001.
- Yılmaz Öztuna, “Türkü” maddesi, **Türk Musikisi Kavram ve Terimler Ansiklopedisi**, Ankara 2000, 535.
- Yurdanur Sakaoğlu, “Anadolu’da Ağıt Yakma Geleneğinin Günümüzdeki Durumu Üzerine Derlenmiş Malzemelerle Bazı Değerlendirmeler”, **Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’na 55. Yıl Armağanı**, Kayseri 1994, 108-130.
- Esmâ Şimşek, **Kadirli ve Osmaniye Ağıtları**, Antakya 1993.
- TRT, Türk Halk Müziği Repertuarı.

Süleyman Uludağ, “Ağıt” maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**,
C.1, İstanbul 1988, 470.

"KÖKENİ AĞIT OLAN ELAZIĞ TÜRKÜLERİ" SAİM SAKAOĞLU'NA ARMAĞAN, KONYA 2006, S.319-
333